

TOPLUMSAL PSİKOLOJİDE'Kİ KURAMLAR*

Lawrence S. WRIGHTSMAN

Çeviren :
Ass. Sezen SÖZMEN

Toplumsal davranış ve kişilerarası ilişkiler çeşitli kuramlarla kavramlaştırılmıştır. Psikoloji'de bir kuram, kuramcılarının gerçekleri simgeleyerek oluşturdukları bir anlaşmalar dizisidir. (Hall ve Lindzey, 1970). Bunun için hiç bir kuram önceden belirlenmemiştir. Bu nedenle her kuram, kendi varsayımlarını ortaya koyar ve bunlara dayanarak tanım ve açıklamalarını yapar. Bu varsayımlara ek olarak, bir kuramda bir dizi deneysel tanım ve kavram da bulunur. Toplumsal psikoloji de kuramlar, varsayımlar, kavramlar ve vurgulamalar açısından farklılıklar göstermelerine karşın, yine de hepsi toplum yararına. Her kuram toplumsal olaya ilişkin çeşitli bilgileri ve ilişkileri düzenleyip, açıklar. İnsanın toplumsal bir organizma olduğu herkesce bilinir. Bu bilgilerin bir bölümü kişisel deneyimlerden veya tarihsel olaylardan (örneğin; Hiroşhima'nın bombalanması, Woodstock müzik konseri gibi) elde edilirken; insanlar hakkındaki bilgilerimizin bir bölümü de düşünerek edinilmiştir. Kısacası kuram, bilinen deneysel bulguların mantıklı, ussal

(*) Social Psychology in the Seventies; Brooks/Cole Publishing Com., Monterey, California, 1972, s. 5-27

nitelikte bir tasarı biçiminde birleştirilmesini sağlar. (Hall B Lindzey, 1970).

Toplumsal psikolojide herhangi bir kuramın başka işlevi de özgünlük göstermesidir ki; gelecekte yapılacak kapsamlı araştırmalar toplumsal olayları daha iyi açıklayabilsinler. Kuramların ortaya atılmasından sonra, konu ile ilgili yapılan araştırmalar kuramın değiştirilmesine ve giderek çürütülmesine bile neden olabilir. Kuramlar bilinenleri anlamlı bir çerçeve içinde toplamaya çalıştıklarına göre devamlı değişme içersinde olacaklardır. Bazı kuramları kullanmadan çeşitli toplumsal olayları anlamak çok güçtür. SORU: Hangi kuram kullanılmalı? Hiçbir kuram bütün toplumsal olayları yeterince kapsayıp dikkate alamaz. Şimdilik toplumsal psikoloji birkaç temel kuramsal yaklaşımlar üzerinde durmuş ve her kuram aynı derecede olaylara önem vermiştir. Aynı toplumsal olayı farklı kavramlara dayanarak değişik şekilde açıklayan iki kuram kısmen doğru olabilirler, çünkü kuramın öngördüğü sonuçlarla deneyimlerin verdiği bilgi çelişmeyecektir. Ayrıca eğer bir kuram genelde olayların açıklanmasında ve gelecekteki sonuçların belirtilmesinde başarılı olduysa; başka bir yaklaşım da başarılı olabilir. Her kuram farklı kavramlar kullanabilir ve aynı zamanda kuramların hepsi de doğru olabilir. Toplumsal psikologlar gelecekte bir kuramın ne derece doğru olduğunu gerçekleri ne derecede yansıttığını sağlıklı bir şekilde ölçebileceklerdir. Fakat günümüzün toplumsal psikoloji kuramları henüz yeterince gelişmediği ve yeterince denenmediği için birbirlerine kıyasla ne ölçüde başarılı veya başarısız olduklarını değerlendirme olanağı yoktur.

Kuramların anlaşılması gerekir, çünkü kuramlar temel yönlendiriciler olarak işlev görürler ve varsayımlar ortaya atarlar. Bu varsayımlar ise kolay anlamayı sağlar ve yeni buluşlara yol açar. Buna ek olarak kuramların temelleri, toplumsal davranışı öğrenmemizde bir araç niteliği taşır. Bunun için de toplumsal psikolojide beş temel kuram üzerinde durulmakta, her kuramın içinde değişik kurallar, birtakım varsayımlar ve temel kavramlar yer almaktadır.

UYARICI—TEPKİ ve PEKİŞTİRME KURAMLARI

A— Temel kavramlar ve varsayımlar

Uyarıcı-Tepki (Stimulus-Response) kuramına göre: (U-T kuramı) Toplumsal davranışların en iyi şekilde anlaşabilmesi için

uyarı ile tepki arasındaki ortaklığı bulmak gerekir. Kimble (1961) «uyarıcı» sözcüğünü şöyle açıklamıştır: Uyarıcı iç veya dış olgular insanın davranışlarını değiştirebilir. İnsan davranışlarındaki bu değişmelere **tepki** denir. Burada pekiştirmenin derecesinin tepki ile olan ilişkisi, tepkinin tekrarlanıp tekrarlanmamasını belirlediği için çok önemlidir. Başka deyişle, eğer sonuçlar pekiştirilirse U-T ilişkisi burda güç kazanır. (Shaw B Costonzo 1970) Böylece belli bir uyarıcı ile ortaklaşma yapıldığı zaman tepki ödüllendir ve uyarıcı tekrar ortaya çıktığında bu belli uyarı yinelenabilir. Ödüllenen tepkiler (veya belli bir sonuca ulaşmış, cezalandırılmış tepkiler) daha az tekrarlanır. U-T kuramcılarının göre karmaşık davranışlar yalın U-T ortaklaşmasının zinciri olarak görülür. Uyarı-Tepki taslağı içindeki bir dizi görüşler değişik kavramları vurgular. Miller ve Dollard öykünme ve toplumsal öğrenme kuramı üzerinde durmaları, Skinner'in pekiştirme ilkesini ve toplumsal alış veriş kuramlarını vurgulaması, U-T kuramcılarının savunulan çeşitli görüşlerdendir.

1— Öykünme (Taklit)

Uyarıcı-Tepki kuramı, öğrenme araştırmalarından meydana gelmiştir, bu uyarıcı-tepki kuramının toplumsal davranışlara uygulanması çeşitli ve olumlu bir biçimde olmuştur. Neal Miller ve John Dollard (1941) otuz yıl önce öykünmenin ancak U-T arasındaki ilişki ve pekiştirme yoluyla anlaşılabileceğini öne sürmüştür. Benimsedikleri varsayıma göre; öykünme bütün insan davranışları gibi öğrenilir ve toplumsal davranışlar, toplumsal öğrenmeler genel öğrenme ilkelerinden dolayı daha iyi anlaşılabilir. Miller ve Dollard bir çocuğun konuşmasını ve toplumsallaşmasını açıklamaya çalışırken öykünmeye özel bir yer vermiştir. Ayrıca öykünme olayının, ilkelerde ve toplumsal uyumda büyük bir yer aldığını öne sürmüşlerdir. Diyelimki, örneğin; küçük kardeş ve ağabeyi babalarının işten gelmesini beklerler. Çünkü baba hergün gelenek olarak çocuklara şeker getirir. Ağabeyi babasının arabasının sesini duyar duymaz arabaya doğru koşar. Küçük ağabeyinin tepkisini görerek onu taklit eder ve küçük çocuk ödüllendir. Buna benzer bir durumdada küçük çocuk ağabeyinin davranışlarını taklit etmeğe devam eder; o taklit yapmayı öğrenir ve başka bir durumlarda bu tepkileri genelleştirmeyi sürdürür.

2— Toplumsal Öğrenme Kuramı

Bandura ve Walters'a (1963; Bandura, Ross, I Ross 1961, 1963, Bandura 1965) göre; eğer çocuk yetişkin bir kişinin, **gerginlik** sonucunda gösterilen tepki üzerinde ödüllendirildiğine tanık olursa, çocuk aynı gerginlik durumuna düştüğünde yetişkinin gösterdiği tepkiyi aynı biçimde öykünür (taklit eder). Çoğu kez pekiştirme yukarıdaki durumların yerini alabilir (Berger, 1962). Gözlemci olan bir çocuk, hiçbir tepki göstermez, onun için de pekiştirilmez; ancak sonradan, deney yapmadan tepki göstermeyi öğrenir.

3— Pekiştirmenin İlkeleri ve İmgesel Toplumlar

Çağdaş Amerikan psikologları arasındaki B.F.Skinner değişik durumlara göre pekiştirme kurallarını uygulamada en etkili kişi olmuştur. Bu çeşitli uygulamalar arasında; güvercinleri füze yöneticisi olarak eğitmek ve bu uyarı-tepki ve pekiştirme süreçlerinden yararlanarak imgesel bir toplum oluşturmak gibi çalışmalar sayılabilir. Burda söz konusu çalışmalarda, genel davranışları varsayımlaştırılarak bunlarda hipotezleştiriliyor ve bu hipotezlerde geleceğin davranışlarını belirlemektedir. Skinner'in pekiştirme ilkelerinin toplumsal davranış ve tutumların gelişmesine uygulanması, Daryl Bem'in çalışmalarıyla daha da ileri gitmiştir. (1965-1970) Bem'e göre toplumsal davranış; başka insanların gücü ile kişinin istenen bir davranışla pekiştirilmesiyle meydana çıkar.

4— Toplumsal Değiştirim Kuramı

Toplumsal psikolojide Toplumsal değiştirim (exchange) kuramının uyarıcı-tepki ve pekiştirme kuramlarına benzediği ileri sürülmüştür. John Thibaut ve Harold Kelley (1959) kendilerine uyarıcı-tepki kuramcıları olarak görmelerine karşın, grup etkileşim kuramını ortaya atıp bunu U-T kuramıyla açıklamışlardır. Thibaut ve Kelley'e göre, ödüllendirme veya iyi bir sonuç elde edebilmek için, her toplumsal etkileşimin içine katılanlar birbirine bağımlı kalmaktadır. Bu nedenle her etkileşim katılanlara hem zararlı hem de yararlı olmaktadır. Eğer yararlar zararlardan daha fazla olursa ilişkiler sürer, eğer giderler ödüllerden büyük olursa etkileşim biter (toplumsal etkileşime devam kararı seçenekler arasında kıyaslama işlevidir, ya da diğer toplumsal etkileşimlerin çekiciliğine bağlıdır).

GESTALT ve KAVRAYIŞSAL KURAMLARI (Biçim ruh bilim kuramı)

Temel Varsayımlar ve Kavramlar

Gestalt Almanca bir sözcüktür ve İngilizceye kolayca çevirilememiştir. Genelde konuşulursa biçim (Form) veya örüntü (pattern) anlamına gelir. Gestalt yaklaşımının temel varsayımı «bütün, onu oluşturan parça ve ögelerin toplamından fazladır» şeklinde belirtilir. Başka deyişle davranış; belirli uyarı-tepki birliklerine bölündüğü zaman, temel niteliğini kaybeder. Gestalt kuramcılarına göre davranış bütünlüğü, maksatlı ve amaca yöneliktir. Bundan dolayı toplumsal davranış incelenmesi açısından, gestalt psikolojisi ile uyarı-tepki yaklaşımlarını karşılaştırmak gerekir.

Gestaltçılara göre; alışkanlık ve uyarı-tepki zincirlemesine indirgenildiği zaman, insan bir dizi edilgen tepkiler gösteren, aşağı düzeyde bir varlık olarak ele alınmış olur. Uyarı-tepki yaklaşımı, insanların tüm tepkilerinin her zaman için birbirine bağlı olduğunu ve bu tepkilerin onu bir amaca yönlendirdiğini öngöremez. Yine Gestalt kuramına göre, insan beyni insanın duyularına ve algılarına kavrayışsal bir yapı kazandırır. Gestalt ve kavrayışsal kuramları algılama yoluyla öğrenmede, merkezci yaklaşımı vurgular. Sinir sistemi ve beyin örgütleyici, yorumcu olarak tanımlanır. Buna karşın uyarı-tepki kuramı, beyinin sadece edilgen olarak bir iletişim merkezi görevi gördüğü, kişinin eylem ve kas hareketlerinin çok daha önem kazandığı süreci vurgulamaktadır. Gestalt ve kavrayışsal kuramları; sinir sistemine daha etkili rol verişleriyle, uyarı-tepki kuramından ayrılırlar.

Olgusal yaklaşıma önem veren bazı gestaltçılar ise; insanın davranışını anlamada o insanın dış dünyayı nasıl algıladığını bilmenin önemli bir yeri olduğunu varsayarlar. Toplumbilimci W.I Thomas un sözcükleriyle, «tanım gereği doğru olan durumlar, sonuçları açısından da gerçekler» (Hollander tarafından aktarılmıştır 1971) Örneğin, düşünelim ki, adam her gün işinden geldiği zaman, yemeğinin iyi pişirilmemiş ve tatsız olduğundan yakınarak, yemeğin içinde zehir olduğuna ve karısının onu öldürmeğe çalıştığına inanabilir. Gerçekte, karısı onun sağlığından kuşkuludur ve zayıflamaması için çabalamaktadır. Adamın bundan sonraki davranışını anlamada (olgusal) yaklaşım, adamın karısının gerçek

niyeti ya da yiyeceğin gerçek tadı üzerinde durmaksızın; Söz konusu niyet ile yiyeceğin tadını şu ya da bu biçimde algılamasının önemli olduğunu vurgular.

Solomon Asch'in çalışmaları Gestalt yaklaşımına bir örnektir (1946). Asch tarafından yapılan bir araştırma izlenimlerin oluşumu üzerindedir. Bu çalışmada iki küme öğrenci kullanılmıştır. Asch bir kümeye, imgesel kişi özelliklerini örneğin; zeki, becerikli, çalışkan, cana yakın, metin, pratik, tedbirli gibi sözcükleri okur. Aynı listeyi yalnız «cana yakın» sözcüğünü «soğukla» değiştirerek ikinci kümeye okur. Bu tek değişiklik, iki kümenin imgelediği kişi üzerindeki izlenimlerini büyük çapta değiştirir. Harold Kelley tarafından yapılan bir araştırmada da buna benzer bir sonuç elde edilmiştir. (1950). Üniversitede bir sınıfta konuk bir okutman sınıfın yarısına bazı kişisel nitelikleri ve bunun içinde «soğuk» sözcüğü olan bir liste vermiştir. Geri kalan öğrencilere de aynı tanımları vermiş yalnız «soğuk» sözcüğünü «cana yakın» sözcüğüyle değiştirmiştir. Aynı okutmana iki kümenin verdiği değerlendirme arasındaki değişiklikten başka, dersten sonra küme üyelerinin okutmana soru sormalarındaki isteklilik derecesinde de bir değişme olduğu görülmüştür. Tanımlamanın içine «cana yakın» sözcüğü eklenerek öğrenciye verildiğinde, öğrencinin okutmanları algılayışı «cana yakın» sözcüğü eklenerek öğrenciye verildiğinde, öğrencinin okutmanları algılayışı «cana yakın» sözcüğünün çıkarılması durumundan daha dostça ve cana yakındır. Ancak öğrencilerin algılamaları, genellikle tanımlamada yapılan tek bir değişikliğe bağlıdır. Bu bulgular tanımsal özelliklerin ortalamasının toplandığı veya ortalamasının alındığını görüşünün yanlış olduğunu ileri süren Gestalt varsayımını belli bir ölçüde kanıtlar. Öyleyse, tek bir özellik bile, görüşlerin tümü üzerine ya da başka birisinin belli özellikleri hakkındaki görüşleri üzerinde çok önemli etki yapabilir. Ayla (Halo etkisi; başka deyişle birinin görüşünü, başka birinin belli bir özelliği hakkında karara varmak için kullanma eğilimi de, Gestalt varsayımını destekler.

Asch (1948, 1952) şunu da göstermiştir ki, bir insan bir siyasal simgeyi değerlendirirken bu değerlendirmede o savsözün kaynağı olan kişi hakkındaki önyargılarının etkisi altında kalır. Asch'in araştırmalarında bir kümeye «arasıra biraz başkaldırma» savsözünün Thomas Jefferson tarafından söylendiği belirtilmiştir. İkinci kümeye ise bu savsöz Rus Devrimcisi Lenin'in dir denmiştir.

Araştırmanın sonucunda, bu savsözün anlamının yorumları kişilerin savsözün kaynaklarına olan önyargılarına bağlı olduğu anlaşılmıştır.

Toplumsal psikolojide bu konuya yakın olan «nitelikler kuramı» geliştirilmiştir. (Heider 1958, John I Davis 1965; Kelley 1967). Öz olarak bu kuram çevremizin içinde bulunan nesnelere ve insanların özelliklerinin yorumlama süreci ile ilgilidir. Nitelikler kuramına göre dış dünyadan algılanan bilgi algılayan kişinin geçmiş deneyimlerden edindiği bilgiler bütününden ayrı biçimde değerlendirilemez. Marshall McLuhan'ın (1964) «ortam iletinin kendisidir» görüşü; bu belirtilen noktayı, abartılmış biçimde de olsa, açığa çıkarır. Anılan kuramda ortam, (konuşan kaynak ya da iletişim biçimi) iletilen bilginin algılanması, yorumlanması ve kabul edilmesinde çok önemli rol oynar.

Alan Kuramı

Temel Varsayımları ve Kuramsal Yeri :

Gestalt yaklaşımı ve alan kuramının birbirine benzemesine karşın, yine de aralarında önemli ayrımlar vardır. Alan kuramının temel katkısı Kurt Lewin (1946-1951) tarafından geliştirilmiştir. Buna göre insan davranışı (D), kişinin (K) ve çevresinin (Ç) bir işlevi olarak önerilmektedir. Cebirsel biçimde anlatılırsa $D = f(K, Ç)$ dir. Bu çözümlüğün ilk sonucu, kişinin davranışının, onun nitelikleri (kalıtımı, yetenekleri, kişilik öğeleri, sağlık durumu ve başka) ve içinde bulunduğu toplumsal durumla (onun ereklerinin engellenmesinin derecesi topluluk içindeki tutumları ve benzerleri) ilgili olduğudur. Davranışı anlatan bu iki etmenli yaklaşım biçimi, üzerinde önemle durulması gereken bir yaklaşımdır. Başka bilimsel yaklaşımlarda, bu iki etmen üzerinde fazlaca durulmaz. Bazı kişilik kuramcıları, kişilik özellikleri ve örnekleri üzerinde önemle durarak davranışın içsel bir kişilik belirlemelerinin sonucu olduğunu savunurlar ve çevrenin davranış üzerine etkilerine pek az önem verir veya hiç tanımamazlıktan gelirlir. Diğerleri, kişinin davranışının içinde bulunduğu çevrenin kendisine verdiği role bir tepki biçiminde oluştuğunu göstermeyi amaçlarlar ve bireysel farklılıkları görmezlikten gelirlir. Bu demektir ki, rol kuramcıları, her bireyin kendine özgü kişiliğinin, davranışına yaptığı katkıyı yok sayarlar. Alan kuramının ikinci bir sonucu da fizikteki alan kuramıyla il-

gilidir. Fizikte ve psikolojide Lewin tarafından kullanıldığı biçimde, alan kuramı «herhangi bir olayın özelliklerinin o olayın bir parçası olduğu olaylar sistemindeki ilişkiler tarafından belirlendiğini» varsayar. (Deutsch 1968) Başka deyişle bu alan başkalarının davranışlarını ve çevrenin diğer etkilerini de içeren bir alan içinde oluşur. Alan kuramının en önemli kavramı «yaşam uzayı» (Life space) dir. (Deutsch 1968) Düşünce, eylem, rüya görme, umut besleme gibi psikolojik algıların herbiri, birbirine bağlı öğelerin oluşturduğu bütünler olarak «yaşam uzayının» bir işlevidirler (Deutsch 1968). Araştırma ve değerlendirme amacıyla, bu birbirine bağımlı olan öğeler, ayrı ayrı ele alınırlar. Davranışın belirgin öğelerini kişiden ve çevresinden soyutlamak olanaksızdır. Bu karşılıklı bağımlılığı kapsamayan açıklamaların yetersiz olması kaçınılmazdır. Alan kuramcılarının göre «saldırganlığından dolağı küme önderi oldu» yargısı kabul edilemez bir açıklamadır. (Deutsch 1968). Aynı biçimde, «Birbirine daha fazla bağılı kişilerden oluşan bir küme, birbirine daha az bağılı kişilerden oluşan bir kümeden daha üretkendir» yargısı da benimsenemez.

Alan kuramının üzerinde önemle durduğu bir başka nokta da, yer ve zamanda Lewin'e göre ruhsal olayların şimdi ve burada'lık durumudur. Yaşam, yerin («şimdi ve burada» olan özelliklerine göre açıklanmalıdır. Psikanalitik kuramın çok sık başvurduğu «tarihsel nedensellik» kavramı kesinlikle buna ters düşer. Alan kuramcılarının göre, 29 yaşında, bekâr, başkalarıyla ilişkilerinde çekingen ve kendini beğenmeyen bir gencin, şimdi kızlarla çıkmak istemeyişinin gerçek nedenini; bu gencin 12 yaşında iken geçirdiğı araba kazasında aldığı ve henüz izlerini taşıdığı yara ile açıklamak, son derece yanlıştır. Alan kuramına göre, bu gencin kızlarla çıkmak istemeyişinin nedeni, gencin alan uzayı içindeki öğelerdir. Bu öğeler; gencin şimdi kendisini nasıl gördüğüne veya şimdiki durumuyla ilgili anımsamalarına bağlanır. Geçmişe bağılı olaylar, alan kuramına göre yalnızca dolaylı olarak devreye girerler. Bugüne ya da bugünkü duruma, «geçmiş» ancak birtakım değişikliklere uğrayarak girer. Bu ilke, açık görünse bile, diğer kuramsal açıklamalar içinde sık sık çiğnenen bir kuraldır. Örneğin, yanlış olarak; yetişkindeki cinsel sapıklık, geçmişin olaylarıyla açıklanabilir; örneğin bireyin üç yaşındayken ailesini, cinsel ilişkide bulunurken görmesi veya kişi onbeş yaşında iken tecavüze uğraması gibi. Bu açıklamaya karşı, Lewin'in alan kuramına göre cinsel sapıklık; çağdaş bek-

lentilerin, kendi kendini değerlemelerin, anıların ve o durumla ilgili olayların sonucudur.

«Gerilim durumu» (Tension system) kavramı, alan kuramının temelidir. Uyarılmış fakat henüz doyurulmamış psikolojik gereksinimler, çözümlenmemiş gerilim sistemlerini oluştururlar. Bu gereksinimler insanı, amaca yöneltici eylemlere iter. Lewin'e göre tamamlanmamış görevler, çözümlenmemiş gerilim sistemlerini sürdürürler.

PSİKANALİZ KURAMI

A— Temel Varsayımlar-Kuramsal Kavramlar

Sigmund Freud ve yandaşları tarafından ortaya atılan psikanaliz kuramı, psikoterapiden kaynaklanan ve toplumsal davranışa büyük ölçüde uygulanabilen bir kişilik kuramıdır. Saldırganlık, ahlâk yargısı, yetkeci, kişilik görünümü, önderlik, tutum oluşması ve ilinti kurma gibi konular psikanalize yönelmiş sosyal psikologlarca incelenmiştir. Bu görüşe göre, yetişkinin kişiliği; kişinin çocukluğu, gençliği ve yaşamının diğer aşamalarında başından geçen olayların sonucu olarak ortaya çıkar. İlk yıllarda (1 ile 6 yaş arası) her aşama, çocuğun vücudunun herhangi bir kısmıyla fazlaca ilgilenmesine göre belirlenir. Örneğin; bebek ağızıyla ilgilenir önceleri. Bu «oral» aşamada, çocuk ağızla ilgili gereksinimler duyar (emme ve ısırma) gibi. Söz konusu gereksinimler, yeteri kadar doyurucu olur ya da olmayabilir. Eğer ağıza bağlı gereksinimler doyurucu olmamışsa, çocuk yetişkin duruma gelse bile, oral aşamada kalır. «Libido» sunun ya da psişik enerjisinin bir kısmı ağızla ilgili gereksinimlerine ayrılır. Yetişkin bir kişi olarak, böyle birisi, seçtiği işlerde, günlük davranışlarında ağızla ilgili gereksinimler gösterir. Psikanalitik kurama göre, her çocuk büyüyüncüye dek aynı aşamalardan geçer. Oraldan - Anal'a - Phallic'den Genital aşamalara geçer. Böylece psişik enerjinin tümünün ilk aşamalarda kilitli kaldığı durumlarda kişi hiçbir zaman psikolojik gelişme olgunluğuna (Genital aşama) erişemiyebilir.

Kişiliğin yapısını anlamada, Freud birbiriyle sürekli olarak çatışma durumunda bulunan üç ayrı güçler kümesi varsaymıştır. Bu güçler ego, id, süper ego dur. Ego'nun kişilik üzerindeki diğer iki güce hakim olduğu durumlarda kişinin çevresine ussal bir uyum

yaptığı görülür. Bilinçaltı güçler (saldırganlık ve cinsel) boşalım gereksiminde olsalar bile, bu güçler ego denetiminde olduğu sürece, toplumsal yönden kabul edilebilir ve sağlıklı bir biçimde dışa vururlar. (Örneğin; rüyalar ve dil süreci kendilerini bilinçaltı zorlamalarla belirtme anlamında gösterirler). Öyleyse, aslında ego'nun amacı kişiyi geliştirici eylemlere itmektir. Ego aynı zamanda savunma düzeni denilen bir dizi araç ta kullanır. Bunlar iyi bir şekilde kullanılırsa, kişi kendi zorlamalarını psikolojik rahatsızlıklarına karşı yeniden düzenleyebilir.

B— Toplumsal Psikolojiye Katkısı

Psikanalitik kuramı; toplumsal psikolojiye önemli katkılarda bulunmuştur. Hall ve Lindzey's (1968) psikanalitik kurama başlıca beş alanda katkıda bulunmuştur: Kişinin toplumsallaşması, küme psikolojisi, toplumun ortaya çıkışı, toplumun ve kültürün yapısı ile işlevleri, aile yapısı ve devingenleri.

1— Bireyin toplumsallaşması, başka deyişle, toplumca beklenen davranışları ve öğrenme süreci ile topluma uyum sağlama çabaları, psikanalitik kuramın yakından ilgilenmekte olduğu konulardır. Çocuk nasıl sorumluluk, kısacası töreli (ahlâklı) kişi olabilmeyi öğrenir? Freud'a göre, kişinin toplumsallaşmasını sağlayan bir dizi etmen vardır. Super ego çocuğun aile, okul ve başka yetke biçimleri ile arkadaşlarının etkisinde oluşur. Bu uyarılar kişi tarafından zamanla içleştirilir (interiorization). Freud, kişinin gelişimindeki aşamaları incelerken, kişinin kendisini düşünmesini, sevilmesini ve sorumlu bir yetişkin olmasını içeren bir model çizmiştir. Onun bunu kavramlaştırması, özellikle moral gelişme ile ilgili olan kişiler tarafından daha da geliştirilmiştir. Örneğin, Peck ve Havinghurst (1960) çocukların bebeklik evrelerinde töre dışı «polymorphous» bir aşamadan, ilk çocukluk döneminin deneyimiyle öğrenme aşamasına geçtiğini; bu aşamadan sonra ise, son çocukluk döneminde, ya uyum gösterme aşamasına ya da us-dışı çevreyi dikkatle inceleme (conscientious) aşamasına geçtiğini ve sonunda delikanlılık veya ergenlik döneminde özverisel (althurist) aşamaya vardığını gözlelemişlerdir. Ama Freud'un kuramında görüldüğü gibi kişi, bu aşamaların herhangi birinde saplantıya (Fixated) uğrayabilmektedir.

2— Psikanalitik kuramının ikinci katkısı küme psikolojisidir. Freud'a göre küme, içgüdüsel yaşam bağlantı sistemi ile birbirine

bağlıdırlar. (Hall and Lindzey 1968). Her grup üyesi, kendi ülküsel küme önderini kabul ettiği zaman, bütün küme üyeleri arasında özdeşliğini (identity) ortaya koyar. Böyle bir yaklaşım, kişinin küme ile ilişkilerini açıklayabilir. Ancak bu toplumsal psikologlar tarafından genişletilmiş olan küme içi önderliğin anlaşılabilmesine pek az yardımcı olmuştur.

3— Toplumun ortaya çıkışını açıklamak, psikanalitik kuramın üçüncü bir katkısıdır. Totem ve Taboo (1913) ile Mosses ve Monetheism (1939) de Freud'un kendi ego kuramına göre toplumun ortaya çıkışını açıklarlar. İnsan topluluklarının ilk ortaya çıktığı zamanlarda, kişiler küçük kümeler halinde güçlü bir erkek buyrukcunun yönetimi altında yaşamışlardır. Yönetici oğluna kendi yerini devrettiği zaman, öbür oğulları kabileden çıkarılmış, ancak onlarda babalarını ortadan kaldırmak için birlikte örgütlenmişlerdir. Böylece bireyler arasında toplumsal anlaşma oluşmuştur. Öncelikle güçleri birleştirerek ortak düşmanları yenilgiye uğratmak; ikinci olarak da kardeşler arasındaki düşmanlıktan doğabilecek zararları önleyebilmek amacı güdülmüştür. İçgüdüsel zevkler (öncelikle saldırganlık ve yakın akraba arası cinsel ilişki) kişinin yakınlarını ve kendisini koruyabilmesi için yavaş yavaş bırakılmıştır. Toplumun başlangıcını açıklayan toplumsal sözleşme görüşü, aslında Freud'la başlamaz. Freud bu konuda, yeni olan görüşü saldırganlık ve diğer içgüdüsel dürtülerin baskı altına alınabilmesi üzerinde önemle durmuştur. Yabancı, kabilelerle olan savaşlar içgüdüsel saldırganlığın, benimsenebilecek biçimde açığa vurulabilmesini sağlamakta araç olmuşlardır. Freud'a göre saldırganlık, insan doğasının temel ögesinden biridir ve savaş her zaman bizimle beraberdir.

4— Psikanalitik kuramın katkıda bulunduğu başka bir alan da, toplumun ve kültürün yapısı ile işlevleridir. Freud'un doğa ve toplumun işlevleri konusundaki görüşleri, toplumun doğuşu hakkındaki kavramları ile yakından ilgilidir. Freud'a göre, toplumun bir işlevi de kişinin uygar toplumca kabullenmeyen içgüdüsel dürtülerini dışa vurmasını yasaklaması olmuştur. Freud için Kuşkusuz, çağdaş insan özgür değildir. Toplum yapısı karmaşıklaştıkça, doğal olarak insanın dışa vurumu daha çok yasaklanıp ve daha sert yaptırımlarla (cezalar) karşılaşmaktadır. Bundan dolayı, uygarlaşma kaçınılmaz şekilde engelleyici ve yetkeci olmaktadır. Herbert Marcuse (1955-1964) ve Charles Reich gibi düşünürler, Freud'

un toplumun kişinin üzerinde yaptığı etkiler konusundaki karamsar görüşlerine tepki gösterip, karşı çıkmışlardır.

5— Psikanalitik kuram son olarak aile yapısı ve devingenleri (dinamikleri) üzerine katkıda bulunmuştur. Hall ve Lindzey (1968) Freud'un aile yapısı ve devingenlerine ilişkin yaptığı çalışmaları «onun en başarılı olduğu alanlardan biri ve toplumsal psikolojiye en büyük katkısı» olarak değerlendirmişlerdir. Kişiliğin doğuşunun her aşamasında çocuğun anne-babası ile olan ilişkisi en önemli noktadır. Erkek bebek için anne çocuğun ilk libidinal objesidir. Babayı bir rakip ve işine karışan kişi olarak görür. Dört veya beş yaşları arasında çocuk kendisini babasıyla özdeşleştirmeye başlar ve Libidinal gereksinimlerini sürekli olarak doyurmayı amaçlar. Bu aşamada kız çocuğunun da annesiyle, benzer bir biçimde özdeşleştiği görülmektedir. Böylece, Freud'a göre çocuğun ilerideki toplumsal davranışının temelleri altı veya yedi yaşlar arasında artık bütünüyle oluşmuş olacaktır.

Çocukluktaki yönelimlerin, yetişkinlik dönemindeki etkisi üzerinde Yeni-Freud'çu olarak tanımlanan Karen Horney, Eric Fromm, Harry Stack, Sullivan, ve diğerleri önemle durmuşlardır. Horney örneğin, Freud'un temel Psikanalitik yaklaşımını benimsemiş, ancak birtakım değişiklikler yapmıştır. Horney'e göre, çocuk yaşamının ilk yıllarında, başka kişilerle olan ilişkilerinde, ya başkalarına doğru yaklaşma (yakın ilişki, bağımlılık) ya da başkalarına karşı çıkma (düşmanlık, sertlik) ve onlardan uzaklaşma (ayrılma, özerklik) biçiminde tepkiler göstermeye başlar. Bu çözümlenelerde, çocuğun anababasına karşı gösterdiği bu ilk tepkilerin, ilerideki yaşamında, başkalarına karşı göstereceği türsel bir davranış biçimini oluşturduğu ileri sürülmüştür.

ROL KURAMI

A— Temel varsayımlar ve Kavramlar

Bir toplumsal davranış açıklaması olarak rol kuramı iki ayrı özellik taşır. Birincisi diğer yaklaşımlardan daha az örgütlenmiş ve daha az genişletilmiştir. İkinci olarak ta birbirleriyle oldukça zayıf olarak bağlantılı bir küme varsayımı ve geniş anlamlı kavramların bir araya gelmesinden oluşur. (Shaw Costonzo 1970).

Denilebilir ki, bu kavram iyice denenmiş varsayım ve geliştirilmiş açık önermelerden (postulalardan) oluşan bir kuram olmaktan çok, kişilerarası davranışları anlamayı amaçlayan bir bakış açısıdır. Dahası, rol kuramı bireyselleştirilmiş kişisel davranışı belirleyen etmenler üzerinde durmaz. Rol kuramında davranışlar, kişinin toplum ve kümeler içindeki rolleriyle, rol beklentileri ve yetenekleriyle açıklanır. «Kişilik», «tutum» ve «güdü» gibi kavramlar bu yaklaşımda kullanılmamaktadır. Bundan dolayı da rol yaklaşımı, daha önce değinilen beş yaklaşımdan en fazla «sosyolojik» olanıdır.

«Rol» sözcüğü, belli bir toplumsal çevrede ve belli bir durumda olan kişinin davranış ve işlevlerinin bütünü olarak tanımlanır. (Biddle Thomas 1966; Shaw ve Costonzo 1970). Bir öğrenci, öğrenci olarak bazı davranışlar gösterir. Örneğin; derse devam etmek, ödev hazırlamak, mezun olmak için birtakım işler v.b. gibi. Böylece bireylerle, öğrenci olarak birtakım ilişkiler kurulduğunda, söz konusu kişiler bu ilişkiyi kurandan beklerler. İşte beklenen bu davranış biçimlerine «Rol bekleyişleri» denir. Örneğin; öğretim üyeleri öğrencilerden devamlı olarak sınıfa girmelerini ve not almak için çaba göstermelerini beklerler. Bazı öğretim üyeleri öğrencilerden bir dereceye kadar saygı beklerken; bazıları, beklemez. Düzgümler (Normlar) bir toplumun üyelerinin, içinde oldukları duruma bakmaksızın göstermeleri gereken davranış biçimlerini içeren genel bekleme düzeyleridir. Örneğin bütün öğrenciler ve öğretim üyeleri sınıfta şapkalarını çıkarma zorunluluğundadırlar (bu bir «norm»dur). Bunun yanında, öğretim üyeleri de sınıfta düzeni sağlamak zorundadırlar (bu da bir «rol» dur).

Rol çatışması, ya kişinin birbirine karşıt durumda bulunması; (roller arası çatışma), ya da kişinin bulunduğu belli bir durum ile bekleme düzeyinin birbiriyle uyumlu olmayışıyla çatışma meydana gelir. Örneğin, bir öğrenci zor bir sınava girmek üzereyken, annesi evle ilgili önemli bir sorun hakkında konuşmak için telefon edebilir. Bu durumda, o öğrenci olarak kendisinden beklenen rol ile bir aile üyesi olarak ondan beklenen rolün her ikisini de aynı anda yerine getiremeyeceğinden, roller arası çatışma çıkacaktır. (interrole conflict). Rol içi çatışmaya (intrarole) bir örnekte şu olabilir; eğer öğrenci belli bir günde tarih sınavına girmek veya rapor yazmak arasında bir seçim yapacaksa, burada bir «rol içi çatışma» doğar.

KURAMLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

A— Kişilerarası Davranışın Bugünkü ve Tarihsel Nedenleri

Alan kuramı bu beş kuram arasında şimdiki olayların, ancak başka olaylar aracılığıyla açıklanabileceğini en güçlü biçimde vurgulayan kuramdır. Buna karşılık psikanaliz kuramı, şimdiki kişilerarası davranışların, geçmişteki olaylardan güçlü bir biçimde etkilendiğini kesinlikle varsaymaktadır. Uyarı-tepki kuramı ise kişinin şimdiki davranışlarının, davranış pekiştirme yoluyla değiştirilebileceğini savunmakla birlikte, geçmiş deneyimlerinin bu davranışları belirlemede önemli rol oynadığını da varsayar.

B— İç Etmenler ve Durumun Etmenleri

Psikanalitik kuram, kişilerarası davranışı belirleyen etmenler arasında, kişilik öğelerinin ve kişiyi güdüleyen güçlerin, önemli olduğunu vurgular. Rol kuramı, bireyin iç öğelerine önem vermemiş ve toplumsal davranışı, rol işlevleri, rol beklentileri ve rol çatışması olarak görmüştür. Bu kuramlardan en kapsamlı olanı, alan kuramıdır. Çünkü, bu kuramda kişinin her eylemi aynı zamanda hem toplumsal çevrenin ve hem de kişinin kendi iç durumunun bir sonucudur.

C— Çözümleme Birimi

Neyin çözümlenecek birim olarak alınması gerektiği konusunda en açık kuramlar, uyarı-tepki ve «Gestalt» kuramlarıdır. Uyarı-tepki kuramına göre toplumsal davranışın tanımlanması ve anlatılması için, belli tepkilere bakılması yeterlidir. Gestalt kuramı ise, bu varsayımı yadsıyarak, davranışın birbirinden ayrı küçük, alt davranış parçalarına bölünmesinin, asıl davranışın özüne aykırılığını ileri sürmektedir.

D— İnsanın Doğasına İlişkin Varsayımlar

Pekiştirme ve rol kuramları, insanın özde pek fazla bir önemi olmadığını ve ona verilen uyarılara göre (uyarı-tepki kuramı) veya onun doldurduğu beklenen rollerden gelen tepkiye göre davrandığını varsayarlar. Buna karşın, «Gestalt» ve «Alan» kuramları insanın her zaman amaca yönelik biçimde davrandığını ve bu amaçların insan davranışlarını yönlendirmede önemli olduğunu varsayarlar. Freud tarafından ortaya konulan «Psikanaliz» kuramında ise, insanın iç güdüsel doğasından gelen bencil ve saldırgan niteliği ve bu niteliklerin toplumsallık yoluyla kısıtlanması vurgulanır.

<u>KURAM</u>	<u>Davranışların Nedeni Tarihsel veya bugünkü</u>	<u>Kişiyeye ilişkin etmenlere karşı durumsal etmenler</u>	<u>Çözümleme birim</u>	<u>İnsan doğası hakkındaki varsayımlar</u>
U—T KURAMI	Bugünkü, ancak bir ölçüde geçmiş nedenlerle ilgi	Önemli ölçüde duruma bağlı (ödüllendirmeyi değiştirmek). Ancak neyin ödüllendirici olduğunu iç etmenler belirler.	Belli tepkiler, alışkanlıklar	Pekiştirme yoluyla insan her biçime sokulabilir. (insan edilegendir)
GESTALT KURAMI	Olgusal (Fenomenolojik) yaklaşım dolayısıyla bugünkü etmenler önemli	Her iki etmenin önemini vurgular	Genellikle belirgin olmayan moral davranış	İnsan, etken amaç güden kendini, geliştirebilen varlık
ALAN KURAMI	Yalnızca bugünkü etmenler önemli	Her iki etmeni vurgular	Birim çok çeşitli	Bu konuda pek varsayım benimsemez
ROL KURAMI	İkisinde önemli	rol ve duruma bağlı etmenler önemli; iç (etmenler) önemsiz	Belli durumlara tepkiler	İnsan içinde bulunduğu role tepki gösterir.
PSİKANALİTİK KURAMI	Tarihsel etmenleri vurgular. Bugünkü etmenler de gözönüne alınır.	Kişilik güdülenmeleri; iç etmenler önemli	Kişilik etmenleri ve genel özellikleri	Başlangıçta çocuk gitgide güdülerini kontrol etmeyi öğrenip, özverici (altruist) sevgi dolu, yetişkin olabilir.